

Kvalitativna istraživanja u obrazovanju

Aleksandar Halmi
Sveučilište u Zadru
Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

Sažetak

Kvalitativna istraživanja u obrazovanju su specifično područje istraživanja sa svojim vlastitim legitimitetom. Kvalitativna istraživanja u obrazovanju objedinjuju kompleksnu i međusobno povezanu skupinu srodnih termina, koncepata i pretpostavki. Tu se uključuju različite istraživačke paradigme i perspektive vezane za pozitivizam, postpozitivizam, modernizam i postmodernizam. Postoji vrlo detaljna literatura o mnogim metodama i pristupima koje pripadaju pod okrilje kvalitativnih istraživanja u obrazovanju. Kvalitativna istraživanja imaju svoju specifičnu povijesnu tradiciju i vezana su za pet povijesnih "momenata" od kojih je svaki na svoj način obilježio razvoj kvalitativne paradigme u obrazovanju. U ovakvom specifičnom povijesnom i socijalnom kontekstu teško je dati jedinstvenu generičku definiciju kvalitativnih istraživanja. Bilo koja definicija koja se uzme u razmatranje mora uzeti u obzir ovo kompleksno područje metodologije. No kao polazište potrebno je dati opću definiciju kvalitativnih istraživanja u obrazovanju kao multiparadigmatski i multimetodski usmjerenih istraživanja koja uključuju naturalistički i interpretativni pristup predmetu proučavanja. To znači da kvalitativna metodologija uvijek proučava aktere u njihovom povijesnom i socijalnom kontekstu nastojeći razumijeti i interpretirati smisao ili značenje njihovih radnji, doživljaja i svakodnevnog iskustva, što pristaje specifičnim modusima evaluacijskih istraživanja. Kvalitativne istraživačke studije u obrazovanju uključuju različite teorijske paradigme i strategije istraživanja kao i metode prikupljanja i analize empirijskog materijala od konstruktivizma i interpretizma, kritičke teorije, fenomenologije, etnometodologije, akcijskih istraživanja do dubinskog intervjua i sudjelujućeg promatranja.

Ključne riječi: obrazovanje, kvalitativna istraživanja, hermeneutika, fenomenologija, kritička teorija, etnometodologija.

Temeljne značajke kvalitativnih istraživanja u obrazovanju

Kvalitativna istraživanja razvila su se u mnogim znanstvenim disciplinama, posebno u društveno-humanističkim znanostima, u kojima postoji različit opseg planova (nacrti) i ciljeva istraživanja. Svaka metoda temelji se na specifičnom razumijevanju subjekta istraživanja. Kvalitativne metode ne mogu se promatrati odvojeno od istraživačkog procesa i predmeta istraživanja. Sam predmet je na svojevrsan način ugrađen u istraživački proces te ga je moguće najbolje razumjeti i opisati primjenom procesualne perspektive koja polazi od istraživača/

edukatora kao multikulturalnog subjekta, preko teorijskih paradigmi i strategija istraživanja, metoda prikupljanja i analize empirijskog materijala, pa sve do umijeća interpretacije i prezentacije. Zbog toga će prikaz ovih faza u procesu kvalitativnih istraživanja biti polazišna točka za daljnju raspravu.

Inače, kvalitativna istraživanja posebno su važna u proučavanju socijalnih relacija između edukatora, multiplih "stakeholdersa" i korisnika programa evaluacije i to u specifičnom povijesnom i sociokulturnom kontekstu kojeg odlikuje pluralizam i multikulturalizam. Glavna značajka te pluralizacije je nova perspektiva rastuće individualizaci-

je, životnih stilova i načina života. Taj pluralizam nosi sa sobom teorijski senzibilitet za provođenje kvalitativnih istraživanja. Predstavnici postmodernizma tvrde da je era velikih teorija prošla, pred nadolaskom lokalnih, temporalnih i situacijskih pristupa. S obzirom na pluralizaciju životnih stilova i pristupa u interpretaciji modernog i postmodernog društva, pozicija evaluatora i korisnika PE mora se temeljito promijeniti. Rapidne socijalne promjene i diversifikacija svijeta života u rastućoj je konfrontaciji s tradicionalnim pozitivističko-funkcionalističkim pristupom. Tradicionalna deduktivna metodologija koja izvodi istraživačka pitanja i hipoteze iz teorijskih modela, da bi ih potom testirala ustupa sve više mjesto induktivnim strategijama, i umjesto da polazi od teorijskih modela i hipoteza, ona polazi od istraživača koji je uronjen u socijalni kontekst, te metodama induktivne logike generira supstantivnu (utemeljenu) teoriju.

Povijest kvalitativnih istraživanja

Ovdje možemo dati samo kratki povijesni pregled kvalitativnih istraživanja u obrazovanju. Kao što je poznato kvalitativne metode se već dugo koriste u psihologiji. Wilhem Wundt koristi metode deskripcije i razumijevanja u svojoj "folk-psihologiji". Ubrzo nakon toga pojavljuju se brojne monografske studije koje su usmjerene na tzv. case-study istraživanje. U američkoj sociologiji, biografske metode, studij slučaja i zajednice, kao i mnoge druge monografije koje su opisivale svakodnevni život ljudi u lokalnim zajednicama bile su središnje istraživačke strategije koje su značajno utjecale na razvoj Čikaške škole urbane sociologije 30-ih i 40-ih godina prošlog stoljeća. U njemačkom govornom području Jürgen Habermas (1967) prvi prepoznaje različite tradicije i istraživačke strategije koje se razvijaju u američkoj sociologiji, a koje su vezane za radove Goffmana, Garfinkela, Blumera i dr. Tako su Goffmanova dramaturška metoda, Garfinkelova etnometodologija i Blumerov simbolički interakcionizam snažno utjecali na razvoj kvalitativnih istraživanja u Njemačkoj. Istovremeno razvijaju se istraživačke metode vezane za metodologiju utemeljene teorije Glasera i Straussa (1967). Krajem 70-ih i početkom 80-ih razvijaju se brojne tehnike za prikupljanje i analizu empirijskog materijala među koji-

ma se posebno ističe: dubinski intervju i sudjelujuće promatranje, a od analitičkih postupaka posebno se ističe razvoj objektivne hermeneutike, fenomenološke analize, diskurzivne analize i kvalitativne analize sadržaja. Korištenje ovih metoda urodilo je bogatom istraživačkom praksom u svim disciplinarnim područjima u Njemačkoj. U američkoj sociologiji, Denzin i Lincolnova (1994) navode pet karakterističnih "momenata" u razvoju kvalitativnih istraživanja. To su:

1. tradicionalni period, koji započinje ranih 1920-ih i traje do Drugog svjetskog rata. Odnosi se na istraživanja socijalnih antropologa (Malinovski, Boas, Mead i dr.) i ranu etnografiju Čikaške škole;
2. modernistički period koji traje do kasnih 70-ih godina u kojem pratimo pokušaje formaliziranja postupaka kvalitativnih istraživanja (Glaser i Strauss, 1967);
3. faza nejasnih žanrova u kojoj pratimo bogat razvoj različitih paradigmi i stilova istraživanja (Geertz, 1983);
4. kriza predstavljanja koja je vezana za pojačavanje sukoba između predstavnika kvalitativne i kvantitativne metodologije; i
5. peti moment ili postmodernistička faza koja nosi sasvim nove tendencije koje idu u pravcu dekonstrukcije i dekontekstualizacije tradicionalne metodologije, a usko su povezane s razvojem teorije kaosa u društvenim znatnostima.

Proces kvalitativnih istraživanja u obrazovanju

Tri međusobno povezane generičke aktivnosti definiraju kvalitativno istraživanje u obrazovanju kao proces. To su ontologija, epistemologija, i metodologija. Ontologija kao filozofska disciplina postavlja pitanja o prirodi realiteta kojega nastojimo spoznati, epistemologija kao teorija znanstvene spoznaje postavlja pitanja o prirodi naše spoznaje, a metodologija kao logička disciplina postavlja pitanja o logičkim okvirima znanstvene spoznaje ali i o putevima i načinima kako da do te spoznaje dođemo. Iza tih izraza postoji jasno definirana biografija istraživača/evaluatora koji proučava subjekta u njegovim svakidašnjim aktivnostima unutar soci-

jalnog konteksta kojem pripada. Istraživač/edukator kao multikulturalni subjekt upoznat je s različitim sociokulturnim sredinama, pristupa realitetu s nizom ideja koje oblikuje određeni paradigmat-ski okvir (ontologija), zatim postavlja niz pitanja o načinima spoznavanja tog realiteta (epistemologija) koja zatim proučava na posebne načine i posebnim postupcima. Svaki istraživač javno progovara iz neke zasebne interpretacijske zajednice što na svojevrsan način utječe na multikulturene aspekte istraživanja. U ovom dijelu obrađujemo navedene tri generičke aktivnosti koje su snažno inkorporirane u proces kvalitativnog istraživanja čiji logički slijed obuhvaća pet međusobno povezanih faza: 1. istraživač kao multikulturalni subjekt; 2. glavne paradigme i interpretacijske perspektive; 3. strategije istraživanja; 4. metode prikupljanja i analize empirijske građe; i 5. umijeće interpretacije, evaluacije i prezentacije istraživačkih nalaza.

Iza svih ovih faza stoji biografski situiran istraživač koji u proces istraživanja ulazi iz neke interpretacijske zajednice koja svoj socijalnokulturni i povijesni kontekst snažno inkorporira u proces istraživanja. Spoznaja o sebi i svom vlastitom realitetu upućuje istraživača da prihvati perspektive “drugih” tj. one koje promatra i proučava pridržavajući se pritom etike i politike istraživanja.

Tablica 1 opisuje međusobne odnose između pojedinih faza istraživanja koje određuju cjelokupni generički proces istraživanja.

TABLICA 1 PROCES KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

Faza I.: Istraživač/edukator kao multikulturalni subjekt
1. Povijesne i istraživačke tradicije
2. Koncept o sebi i “drugima”
3. Etika i politika istraživanja
Faza II.: Teoretske paradigme i perspektive
1. Pozitivizam i postpozitivizam
2. Interpretizam i konstruktivizam

3. Paradigma kritičke teorije
4. Postmodernizam
Faza III.: Strategije istraživanja
1. Nacrti istraživanja
2. Studij slučaja
3. Hermeneutičko-fenomenološko istraživanje
4. Metodologija utemeljene teorije
5. Etnografsko istraživanje
6. Etnometodologija
7. Terenska istraživanja
8. Akcijska i aplikativna istraživanja
9. Kaosološka istraživanja
10. Povijesno istraživanje
Faza IV.: Metode prikupljanja i analize podataka
1. Vizualne metode
2. Verbalne metode
3. Analiza sadržaja
4. Objektivna hermeneutika
5. Fenomenološka analiza
6. Analiza diskursa
7. Konverzacijska analiza
8. Kompjutorski vođena analiza
Faza V.: Interpretacija, evaluacija i prezentacija
1. Kriteriji interpretativne valjanosti
2. Umijeće i politika interpretacije
3. Evaluacijske tradicije
4. Pisanje istraživačkog izvještaja i diseminacija

Faza I.: Edukator kao multikulturalni subjekt

Multipla priroda kvalitativne metodologije može se označiti kao umijeće svega (bricolage), a kvalitativnog istraživača kao stručnjaka za sve (bricoleur). Denzin i Lincolnova (1994) pobliže signficiraju značenje ovih dvaju termina. Bricoleur je vrsta profesionalne sveznaderske osobe koja proizvodi i koristi se različitim znanjima i vještinama koje su međusobno blisko povezane (bricolage) s ciljem rješavanja nekog istraživačkog ili praktičnog problema. Rješenje problemne situacije rezultat je bricoleurove aktivnosti odnosno njegova umješnost u primjeni različitih metoda. Osnovni princip kojega se drži kvalitativni evaluacijski istraživač jest da niti jedna metoda ne može pružiti gotova rješenja već samo parcijalno pridonosi pronalaženju odgovora na unaprijed postavljena pitanja. Svaka istraživačka strategija djelomično pridonosi definiranju problema i indirektno vodi njegovom rješavanju. Kvalitativni istraživač/edukator kao bricoleur primjenjuje široku skalu metoda i tehnika iz različitih istraživačkih paradigmi razvijajući na taj način svestrane intervencijske strategije. Budući da su kvalitativna istraživanja multimetodski i multiparadigmatski usmjerena trianguliranje metoda i tehnika vodi boljem i dubljem zahvaćanju problema što onda postaje strategijska osnova za njegovo rješenje. U svakom slučaju korištenje trigonometrijske mreže raznolikih metoda uvjetuje pokušaj osiguranja unutarnjeg razumijevanja problemne situacije i široku perspektivu zahvata koja onda vodi njenom rješavanju. Ipak, kvalitativni istraživač ne smatra da se različite istraživačke paradigme mogu jednostavno pomiješati, jer su one filozofski sustavi koji imaju svoju autentičnu ontologiju, epistemologiju i metodologiju. Međutim, to ne znači da izbor određenog paradigmatškog okvira nužno determinira metodološki izbor, jer to bi značilo put u ortodoksiju i dogmatizam.

Faza II.: Interpretativne paradigme

Paradigma se može definirati kao skup znanja i uvjerenja sistematski izložen kao teorija koja ima funkciju iniciranja teorijske produkcije, a s tim u vezi i praktičnog istraživanja na nekom disciplinarnom području, te se u tom smislu pojavljuje kao ishodište neke buduće teorijske kompo-

zicije. Paradigme sadrže nekoliko razina analize: ontološku, epistemološku i metodološku. Pitanja koja se postavljaju s ovih različitih pozicija oblikuju proces istraživanja. Prema tome, skup ontoloških, epistemoloških i metodoloških premisa naziva se paradigmom ili interpretivnim okvirom koji usmjerava istraživački proces. Općenito gledano, kvalitativnim istraživanjem u obrazovanju upravljaju tri dominantne paradigme. To su: interpretativno-konstruktivistička, paradigma kritičke teorije, i filozofija postmoderne. Unutar tih paradigmi isprepliću se različite istraživačke perspektive od feminizma, etnoloških i kulturoloških modela pa sve do post-post modernističkih meta-teorijskih koncepcija koje je teško svrstati u neku posebnu cjelinu.

Faza III.: Strategije kvalitativnih istraživanja u obrazovanju

Treća faza započinje s jasno definiranim i postavljenim planom ili nacrtom istraživanja koji uključuje preciznu usmjerenost na istraživačka pitanja, svrhu i ciljeve istraživanja, kao i na informacije koje će se prikupljati u tijeku istraživačkog procesa. Uz proceduralni okvir, nacrt istraživanja nas upućuje na specifične istraživačke strategije kojima raspolaže kvalitativna evaluacijska metodologija. Obilježje istraživačkih strategija vodi rješavanju problemne situacije no prilikom triangulacije valja biti oprezan i voditi računa o filozofskom ishodištu pojedinih paradigmi koje nas upućuju na konkretnu strategiju istraživanja. Strategije kvalitativnog istraživanja uključuju proučavanje pojedinačnog slučaja, metodologiju utemeljene teorije, etnografska, etnometodološka, akcijska, hermeneutičko-fenomenološka, klinička i povijesna istraživanja.

Faza IV.: Metode prikupljanja i analize empirijskog materijala

Široki arsenal strategija istraživanja upućuje na korištenje čitavog niza metoda i tehnika za prikupljanje podataka od vizualnih i verbalnih u koje ubrajamo sudjelujuće promatranje, dubinsko intervjuiranje i studij dokumentacije kao legitimne tehnike kvalitativne metodologije. Međutim, suvremeni razvoj kompjutorske tehnologije i recen-

tni trendovi u kvalitativnoj evaluacijskoj metodologiji u fokus stavljaju mnoge druge metode i tehnike za prikupljanje i analizu kvalitativnog empirijskog materijala.

Faza V.: Interpretacija, evaluacija i prezentacija

Kvalitativno evaluacijsko istraživanje beskrajno je kreativno i interpretativno. Istraživač napušta “polje” istraživanja s obiljem empirijskog materijala na temelju kojeg će konstruirati svoje interpretacije rukovodeći se određenim kriterijima validacije. Nakon detaljne i minuciozne valorizacije koje mu omogućuju različiti programi kvalitativne evaluacije piše istraživački izvještaj na temelju teksta koji je refleksivan, povijesni i interakcijski.

Teorijske pozicije kvalitativnih paradigmi u obrazovanju

Pod okriljem kvalitativnih istraživanja u obrazovanju, mogu se susresti različite istraživačke paradigme i perspektive koje polaze od različitih teorijskih postavki u smislu razumijevanja “objekta” istraživanja i njegovog metodološkog fokusa. Općenito govoreći ti su pristupi usmjereni prema baznim teorijskim pozicijama: tradiciji simboličkog interakcionizma koja je povezana s proučavanjem subjektivnog značenja i individualnim opisivanjem smisla, fenomenologiji i etnometodologiji koje proučavaju stanja ljudske svijesti i bave se načinima kako akteri konstruiraju zbilju u svakodnevnim aktivnostima i strukturalizma ili psihoanalitičke pozicije koja započinje od procesa psihološkog ili socijalnog pojma “podsvjesnog”. S baznih subjektivnih gledišta moguće je jasno diferencirati te pristupe. Na samom početku ili na prvoj razini postoji neposredan svijet svakodnevnog iskustva. Nizom zdravorazumskih konstrukcija ljudi reinterpreteraju ili tumače taj neposredni doživljajni svijet. Oni tu već izabiru u skladu s onim što je u fokusu njihovog interesa. To je druga razina na koju se nadovezuju naše konstrukcije. Na temelju te Schützove teorijske skice konstruktivizma nižu se gore navedene istraživačke tradicije od etnometodološke analize jezika (lingvistička analiza) do objektivne hermeneutike koja proučava dublje skrivene strukture koje generiraju ljudske akcije i njihovo značenje. Svaka od

ovih pozicija osmišljava načine kako se subjekt u okviru određene studije odnosi prema socijalnom kontekstu u kojem živi. No, teorijske temelje svih tih pristupa treba potražiti u jednoj specifičnoj filozofskoj disciplini – hermeneutici.

Hermeneutička paradigma

Njemački su mislitelji zaslužni što je tradicionalna biblijska, pravna, historijska i književna hermeneutika uzdignuta od pukoga kanona do razine univerzalnog filozofskog pristupa svijetu (Pavić, 1998). Kako bi se to pokazalo točnim, Pavić se ukratko najprije osvrće na djelo Schleiermachersa (1768-1834) koji je djelomice nadovezujući se na svog prethodnika Schlegela učinio hermeneutiku “osnovom za sve historijske duhovne znanosti”. Zadaća koju on postavlja hermeneutici glasi: “Trebalo bi naći jedinstvo čovjeka i trebaju se određene spoznati očitovanja tog jedinstva”. Hermeneutika dakle treba pružiti cjelovito razumijevanje čovjeka u njegovu jedinstvu i upravo stoga ona postaje temeljnim “umijećem” duhovnih znanosti. Razumijevanje je ne samo prikaz čovjekovih misli i njegove individualnosti, već istodobno način dospijevanja do onog općeljudskog, koje se krije već u jeziku. Jezik služi s jedne strane kao “organ” te individualnosti – on po Schleiermacheru isčezava u prikazu individualnosti, a ta individualnost pak postaje “organ” jezika kada se kroz nju očituje općeljudski smisao. Krug razumijevanja, koji se tu uspostavlja, podrazumijeva stoga nužnost razumijevanja individualnog iz cjeline i cjeline u tom individualnom. Taj hermeneutički krug razumijevanja omogućuje da se kroz analizu jezika (gramatička interpretacija) dospije do cjeline intendiranog smisla jednako kao i do razumijevanja drugog i njegova vlastita htijenja. Međutim, to jezično posredovano razumijevanje nije po Schleiermacheru moguće bez prethodnog otkrića predstrukture razumijevanja cjeline smisla koja kroz pojedinačno očitovanje dolazi do proširenog razumijevanja smisla i značenja nekog određenog socijalnog fenomena. Dakle, razumijevanje uz ovaj jezični dio iziskuje i metodu divinacije (psihološka interpretacija smisla i značenja). Međutim, kada bi se hermeneutika tako shvatila, to bi značilo sužavanje njenog predmeta i svođenje na “pomoćnu znanost” pri čemu bi bili zamračeni

konstitutivni elementi metodološke dimenzije. Ali, hermeneutika u svom univerzalnom značenju nije usmjerena isključivo na razumijevanje teksta ili nekog danog govora – njezin konačni cilj jest razumijevanje čovjeka u cjelini. Razumijevanje smisla te cjeline podrazumijeva stoga – u ovom univerzalnom pogledu – ne samo davanje podloge duhovnim (društvenim) znanostima, već jednako tako i prirodnim, jer Schleiermacher u svojoj *Etici*, u kojoj jasno izlaže svoju teoriju spoznaje, promatra prirodu i um u njihovu uzajamnom djelovanju i tek ta uzajamnost prirode i uma čini “antropološku fundamentalnu strukturu” što samoj hermeneutici daje za pravo da polazeći od izvornog jedinstva čovjeka i onog ljudskog uopće pozadinski ispita i smisao prirodnoznanstvenih disciplina. Svi navedeni elementi Schleiermacherova hermeneutičkoga koncepta omogućili su filozofsko utemeljenje hermeneutike koja je prestala biti pomoćnom disciplinom biblijskih, pravnih i historijskih znanosti i postala “temeljni nauk” duhovnih (društvenih znanosti). Međutim, pisati danas o nečemu što se naziva “hermeneutika”, u vrijeme jačanja i dominacije teorijske dekonstrukcije, poststrukturalizma i postmodernizma, u najmanju ruku čini se deplasiranim i staromodnim. Ali, tradicija hermeneutike ponovno dolazi u središte epistemoloških i metodoloških interesa, unoseći korisne ispravke u tijeku invazije novih teorijskih paradigmi i perspektiva. S jedne strane, mnoga istraživanja u području društvenih znanosti nastoje produbiti “rat paradigmi” nastojeći nam pružiti jasnu viziju socijalnih promjena u turbulentnom svijetu. U tom kontekstu, postmodernizam, baš kao i naivni empirizam vode u ekstremizam i epistemološki monizam. Hermeneutička pozicija relativizira utjecaj ovih ekstremnih pristupa u društvenim znanostima. Moja polazna teza je povezanost između teorije i socijalnih činjenica. Mislim da susret s bogatom hermeneutičkom tradicijom dopušta relativni skepticizam u pogledu ta dva ekstremna pristupa u društvenim znanostima. S jedne strane imamo utjecaj naivnog empirizma koji se razvija izvan bilo kakvog teorijskog okvira, dok s druge strane imamo utjecaj radikalnog postmodernizma koji tvrdi da je svijet činjenica u potpunost socijalno konstruiran. Dakako, ne treba očekivati da će nam hermeneutika pružiti odgovo-

re na sva ta pitanja. No, prije daljnje rasprave treba razjasniti dva stajališta. Prvo, pojam hermeneutike treba demistificirati jer zvuči kao nešto veliko i zastrašujuće, a taj termin, ustvari, opisuje jednu praktičnu aktivnost. Svi smo mi hermeneutičari, jer je praksa hermeneutike povezana s praksom interpretacije. Cilj hermeneutike je da objasni predmet ili područje istraživanja koji je do sada bio nejasno definiran i stoga zahtjeva daljnja pojašnjenja i reformulacije. Taylor (1985) tvrdi da je pojam interpretacije prisno i neposredno povezan s potrebom pridavanja smisla ili značaja ljudskom iskustvu što odražava tipologiju osobnosti i oblik razumijevanja njihovih odnosa s prirodom i povijesnim kontekstom. Taylor tvrdi da su svi oblici interpretacije, pokušaji artikulacije prikrivenog ili latentnog sadržaja ili smisla. Ta aktivnost pretpostavlja najmanje tri fenomena: 1. područje teksta, osobnosti, objekta, nekog dokumenta ili sl., u smislu njegove koherentnosti ili konzistentnosti; 2. pravljenja jasne distinkcije između impresije i ekspresije posebnih vrsta značenja koja postaju jasnija kroz daljnju elaboraciju, i 3. smislenost ekspresija za dotičnog aktera. Ukratko, za Taylora je uspješna interpretacija ona koja je u stanju da pojasni prikrivena značenja neke radnje, teksta ili događaja koje je trenutačno nejasno ili nedovoljno artikulirano. Hermeneutika nudi viziju akademskih projekata kao uvijek nepotpunih, nesavršenih i neizvjesnih, odgovarajući na nova pitanja i probleme u odnosu prema njihovom smislu i značenju. Ovaj proces stalne i nikada dovršene kritike i kontra-kritike naglašava opseg u kojem su intelektualni život i naš identitet dijaloški i dijalektički konstruirane kategorije. Mnogo određenije, to nas navodi da interpretacija teksta po jedinaca ili referentnih grupa, uvijek inicira novu interpretaciju, razumijevanje i prošireno razumijevanje što nas uvodi u poznati “hermeneutički krug”.

Paradigma simboličkog interakcionizma

Drugo hermeneutičko polazište uz tradiciju duhovnoznanstvene koncepcije razvilo se unutar sociologije u prvoj polovici 20. stoljeća. Ovdje je potrebno navesti: simbolički interakcionizam Meada, Blumera i Goffmana i etnometodologiju koja se oslanja na radove Garfinkela. Između pojedinih autora tih obaju pravaca postoji niz podudarnosti

te se oni stoga, u ovoj raspravi zajednički obrađuju. Kao i druge glavne paradigme kvalitativne metodologije, simbolički interakcionizam pruža vrlo široku orijentaciju. Teorije Meada, a u manjem opsegu Cooleya i Thomasa, osigurale su inicijalnu osnovicu te teorije, no ona je u najnovijim godinama postala skupina jasno diferenciranih orijentacija. Tradicionalni simbolički interakcionizam predstavljen je idejama Blumera; druge vrste uključuju “znanstveniji” pristup Kuhna, dramaturški pristup Goffmana, pa čak i fenomenologiju i etnometodologiju. Posljednje dvije teorije opstoje kao odvojene orijentacije pa se o njima treba posebno raspravljati. Središnja točka moje rasprave u ovom dijelu su osnovni principi suvremene interakcionističke teorije. U raspravi *Metodološko stajalište simboličkog interakcionizma* Blumer (1969) nabraja osnovna načela simboličkog interakcionizma koja u istovjetnom obliku ili neznatno dopunjena zastupaju Mead (1973), Goffman (1973) i Garfinkel (1967). Ti principi uključuju sljedeće (Ritzer, 1997):

1. Ljudska bića, za razliku od nižih bića, obdarena su sposobnošću razmišljanja.
2. Sposobnost razmišljanja oblikovana je socijalnom interakcijom.
3. U socijalnim interakcijama ljudi spoznaju značenja i simbole što im omogućuje korištenje samo njima svojstvene sposobnosti mišljenja.
4. Značenja i simboli omogućuju ljudima ostvarivanje svojstvene ljudske akcije i interakcije.
5. Ljudi mogu izmijeniti ili modificirati značenja i simbole koje koriste u akciji i interakciji na osnovi njihove interpretacije situacije.
6. Ljudi mogu izvesti spomenute modifikacije i promjene djelomično i zbog sposobnosti da interagiraju sami sa sobom, što im omogućuje ispitivanje potencijalnih tijekova akcije, procjena njihovih relativnih prednosti i nedostataka te odabir jedne od njih.
7. Grupe i društva nastaju pomoću procesa međuovisnih obrazaca akcija i interakcija.

Iz ovih sedam principa, Blumer formulira tri temeljna načela simboličkog interakcionizma (König& Zedler, 1998):

a) Ljudi ne reaguju na podražaje, već djeluju na osnovi značenja koja pridaju određenoj situaciji.

Blumer tu tezu navodi kao prvu premisu simboličkog interakcionizma: “Prva premisa glasi da akteri pristupaju socijalnim fenomenima na osnovi značenja koje oni za imaju. Pojam fenomena u tom smislu obuhvaća sve što čovjek može zamijetiti u svome svijetu – fizičke predmete; ostale ljude; kategorije poput prijatelja ili neprijatelja; institucije kao što su škola, vlada; idealna načela poput osobne neovisnosti, društvene norme i vrednote; radnje ostalih osoba poput njihove zapovijedi ili želja te situacije na koje pojedinac nailazi u svakodnevnom životu”. Tako ponašanje nekog korisnika može za evaluatora posjedovati određeno značenje. Pritom se značenje pripisuje određenoj situaciji, predmetu ili ponašanju: dotično ponašanje evaluator može opisati kao izraz predanosti određenom programu, dok će ga drugi sudionici možda shvatiti kao nametljivost. U skladu s tim različite će osobe istom fenomenu pridati različito značenje. Ovisno o različitom značenju odnos prema fenomenu će se razlikovati u svakom pojedinom slučaju.

b) Predmeti, osobe i situacije posjeduju za sve osobe koje pripadaju određenoj skupini zajedničko značenje koje je utvrđeno pravilima.

Blumer to “zajedničko značenje” predmeta, osoba i situacija razmatra u drugoj premisi simboličkog interakcionizma: “Druga premisa kazuje da se značenje takvih stvari izvodi ili nastaje iz društvene interakcije u koju stupamo s našim bližnjima. Značenje neke stvari za pojedinu osobu proizlazi iz načina na koji se druge osobe prema njoj odnose s obzirom na tu stvar. Njihove radnje služe definiranju te stvari za dotičnu osobu. Za simbolički interakcionizam pojedina značenja stoga predstavljaju društvene proizvode; to su tvorbe koje nastaju tijekom ili zahvaljujući aktivnostima na njihovu definiranju što ih poduzimaju osobe u međusobnoj interaktivnoj vezi” (Blumer, 1973).

c) Predmeti, osobe i situacije posjeduju osim toga za svaku pojedinu osobu “subjektivno značenje”, pri čemu dotična osoba interpretira opća pravila ponašanja.

Ova teza nalazi se među Blumerovim premisama simboličkog interakcionizma: “Treća premisa kazuje da se ta značenja koriste i mijenjaju u inter-

pretativnom procesu kojim se osoba služi u svom sučeljavanju sa stvarima koje joj se događaju”. Kao objašnjenje navodi se: “Ako se značenje stvari temelji na socijalnim interakcijama i ako ga pojedinci izvode iz tih interakcija, tada je pogrešno pretpostaviti da je pojedinačna uporaba tog značenja samo puka primjena tako utvrđenog značenja. Ta pogreška ozbiljno ometa rad mnogih znanstvenika koji inače primjenjuju načela simboličkog interakcionizma. Oni previđaju da pojedinačna uporaba značenja u postupcima dotične osobe sadrži i proces njegove interpretacije”. (Blumer, 1973).

Slično poput hermeneutike, simbolički interakcionizam smatra se metodološkom suprotnošću tradicionalne empirijske znanosti o ponašanju. Glavni prigovor koji joj upućuju sastoji se u tvrdnji da se u empirijskoj znanosti o ponašanju kriteriji istraživanja postavljaju “izvana” te da se pomoću njih ne mogu utvrditi stvarni motivi ispitivanih osoba. Blumer to pojašnjava na primjeru operacionalizacije: “Operacionalizacijom pojma inteligencija pomoću testa ne može se naime utvrditi što inteligencija doista znači za dotične osobe”.

Simbolički interakcionizam i hermeneutika predstavljaju dvije različite koncepcije koje su se izvorno razvile neovisno jedna o drugoj. Obje teze počivaju na zajedničkoj pretpostavci da ljudsko djelovanje posjeduje značenje te da je ljudske postupke moguće objasniti na temelju tog značenja. Pri tom je u 70-im godinama uslijedila pojačana recepcija simboličkog interakcionizma u društvenim znanostima.

Fenomenologija i etnometodologija

Fenomenologija i etnometodologija dvije su teorije o kojima se najviše raspravlja u suvremenim evaluacijskim istraživanjima. Ritzer (1997) ih vidi kao dvije teorijske paradigme socijalne definicije, Patton (1997) kao dvije varijante “kreativnih” programa evaluacije, a Hilbert (1986) ih tretira kao varijante socijalnog konstruktivizma. Međutim, prema Ritzeru postoje uvjerljivi razlozi zbog kojih se o tim teorijama ne smije raspravljati u cjelini, ne zbog didaktičkih razloga, već stoga što se nacrti evaluacijskih istraživanja i sami programi evaluacije rukovođeni ovim paradigmatima bitno razlikuju. Prvo

ćemo raspravljati o sličnostima i razlikama između ova dva istraživačka programa.

Suvremeni praktičari fenomenoloških i etnometodoloških evaluacijskih istraživanja svoje intelektualne korijene vezuju uz filozofski rad Edmunda Husserla (1859-1938). Mnoge od njegovih ideja predstavljaju inspiraciju za cijeli niz suvremenih aspekata fenomenološke metodologije. Štoviše, one su bile i glavna inspiracija rada Alfreda Schütza. Schütz preuzima Husserlovu filozofiju i transformira je u sociologiju, a Husserlova filozofija leži u osnovici i fenomenologijske metodologije i etnometodologije u području evaluacijskih istraživanja ovog tipa. Međutim, u slučaju etnometodologije, Husserlov je utjecaj manje izravan. Harold Garfinkel, osnivač etnometodologije, studirao je sa Schützom, a Garfinkelova adaptacija Schützovih ideja predstavlja glavni temelj etnometodologije. Obje teorije se na sličan način interesiraju za konstrukciju socijalne zbilje i pri tom se usredotočuju na socijalne definicije odnosno na to kako akteri definiraju socijalne situacije i kako se ponašaju u odnosu prema tim definicijama (Ritzer, 1997). Kao što kaže Patton (1977), obje teorije oblikuju “kreativne” i razvojne programe evaluacije jer unose inovacije i promjene u svijet socijalne zbilje. To znači da akteri ili korisnici nisu pasivni recipijenti usluga, nego aktivni kreatori programa i socijalne scene u kojoj djeluju. Osim toga, fenomenologija i etnometodologija ne polaze od mega i makro razine u planiranju programa već imaju mikro pristup jer pokušavaju kreirati programe na razini mikrosocioloških struktura kao što su pojedinci (klijenti), grupe, manje organizacije i lokalne zajednice. Socijalne definicije, kreativnost i mikroorijentacija nisu samo bitni elementi koje dijele obje paradigme, nego one također ilustriraju i njihova područja interesa koja se preklapaju.

Usprkos ovih i drugih sličnosti, mnoge pristalice ovih teorija čini se da se slažu u tome da postoje razlike te da ih je najbolje držati odvojenima. Neki se teoretičari evaluacije (Patton, 1997; Scriven, 1993), slažu da etnometodologija sadrži mnogo više praktičnih metoda koje mogu proučavati događaje iz svakodnevnog života nego fenomenologija. Osim toga, etnometodologija uključuje kombinaciju fenomenologije s elementima sociologije, što omogućuje

stvaranja jedinstvenog i nezavisnog područja proučavanja. Slično tome, Zimmerman (1970) navodi da usprkos zajedničkom intelektualnom nasljeđu, dvije teorije nisu ekvivalentne: "Precizno govoreći, pojam fenomenologijski je neadekvatan kao opća karakteristika metode, radnih oruđa ili alata te problemskih okvira etnometodologije, ako ne zbog nečeg drugog, a ono stoga što zamućuje distinkciju između nasljeđa i intelektualnog sadržaja". Iako je i filozofska i sociološka fenomenologija utjecala na etnometodologiju ona je također oblikovana i lingvistikom, antropologijom, pa čak i glavnim tijekom razvoja sociologije. Etnometodologija je oplemenila fenomenologiju s drugim izvorima, što je stvorilo takvu teorijsku orijentaciju koja se ne može reducirati samo na fenomenologiju (Ritzer, 1997). Međutim, ključna razlika između dviju teorija leži u području metodologije. Ritzer općenito konstatira da se oni koji prakticiraju fenomenologijsku metodologiju zadržavaju u okviru njenih filozofskih korijena, izrađujući konceptualne radove i izvodeći misaone eksperimente. Fenomenološka metodologija relativno se malo bavi empirijskim istraživanjima – izvršeno je samo nekoliko eksperimentalnih i anketnih istraživanja te studija slučajeva (Freeman, 1980). Neki autori smatraju da je spomenuta orijentacija inherentna fenomenološkoj metodologiji u području evaluacijskih istraživanja, dok drugi to promatraju samo kao jednu od razvojnih faza takvog tipa metodologije. Ritzer, na primjer, smatra da se zbog "trenutne faze" razvoja fenomenološke metodologije njeni praktičari usredotočuju na njene "teorijske i filozofske temelje" i vjeruje da će u budućnosti fenomenolozi mnogo više pažnje posvećivati empirijskim istraživanjima.

Etnometodologija je, međutim, krajnje empirijski usmjerena i do sada je proizvela mnogo više empirijskih negoli teorijskih i filozofskih rasprava. Primjeri empirijskih radova uključuju proučavanje telefonskih razgovora, snalaženja u različitim situacijama, novinskih izvještaja, sudskih postupaka, političkih govora, pa čak i analizu kretanja. U tim proučavanjima, etnometodolozi uglavnom upotrebljavaju metode koje se uglavnom koriste u svim strategijama kvalitativnih istraživanja. No, oni su i sami razvili neke specifične metode istraživanja kao što su tzv. *breaching* eksperimenti (eksperimen-

ti prekida) koje je razvio Garfinkel (1967) kao način dokazivanja nekih temeljnih metodoloških principa. Osnovna procedura sadržana je u tome da se istraživač uključuje u odgovarajuću socijalnu situaciju, krši ili prekida njena pravila, i zatim proučava na koji način se ljudi ponašaju nakon prekida. Između ostalog, etnometodolozi se nadaju da će na taj način moći proučiti različite situacije u okviru kojih ljudi konstruiraju ili rekonstruiraju socijalnu stvarnost. Drugi primjer posebne metodologije razvijene u okviru etnometodologije je precizna analiza audio ili video vrpca. Posebna tehnika koju su etnometodolozi pri tom razvili jest *konverzacijska analiza* i za tu su analizu koristili sve dostupne medije putem kojih se reproducira pokret ili zvuk. Audio-video vrpce su se tako pokazale vrlo korisnima u analizi nekih oblika ponašanja koji nisu upadljivi na prvi pogled kao što su: neobični oblici kretanja, komunikacija licem-u-lice, kao i interakcija u raznim sredinama. Freeman (1980) smatra da navedene metodološke razlike potječu iz mnogo fundamentalnijih razlika u osnovnim usmjerenjima dviju teorija. Fenomenolozi koji se bave evaluacijskim istraživanjima najviše se usredotočuju na proučavanje eidetičkih struktura svijesti svojih klijenata, a etnometodolozi, pak, slijedeći fenomenološku tradiciju, prihvaćaju osnovni značaj svijesti u društvenom životu klijenata ili aktera. Međutim, s obzirom na svoju ukorijenjenost u tradicionalnoj metodologiji, usmjeravaju se više na manifestne empirijske fenomene socijalnih zbivanja. Jedan od najznačajnijih problema u povijesti cijele fenomenologijske misli je pronalaženje načina kako empirijski proučavati svijest.

Kao ni drugi teoretičari, ni fenomenolozi nisu uspjeli taj problem riješiti na adekvatan način. Zbog toga je njihova najvažnija aktivnost filozofiranje i teoretiziranje ili komentiranje razmišljanja o načinima kako svijest klijenata funkcionira i kako se tvore značenja. Budući da se etnometodolozi usmjeravaju pretežno na manifestne aktivnosti nekog programa koje proistječu iz svjesnih procesa njegovih aktera, mnogo se više oslanjaju na tradicionalne istraživačke metode.

Prema tome, ograničenja interakcionizma povezana sa subjektivnom perspektivom, prevladana su na neki način teorijski i metodološki razvojem

referentnog okvira fenomenologije, a još više etnometodologije. Etnometodološki program (školu), kao što je poznato, osnovao je Garfinkel (1967). Osnovna teza od koje program polazi je način na koji ljudi konstruiraju socijalnu zbilju i to kroz proces interakcije. Definiciju istraživačkih interesa povezanih s etnometodologijom dao je sam Garfinkel: "Etnometodološke studije analiziraju svakodnevne aktivnosti ljudi s pomoću određenih metoda. Refleksivnost tih fenomena je singularna značajka praktične akcije, praktičnih okolnosti i zajedničkog smisla spoznaje koju proizvode socijalne strukture. Interes studije je usmjeren na svakodnevne aktivnosti u njihovom izvršenju, a u sklopu konstitucije lokalno usmjerenog konteksta interakcija u kojima se te aktivnosti odvijaju". To je osnovna premisa generalnog etnometodološkog istraživačkog programa. Taj program se, u praksi, ostvaruje uglavnom na temelju empirijskih istraživanja pomoću konverzacijske analize o kojoj je već bilo riječi. Koje su temeljne pretpostavke etnometodološkog programa? Heritage (1985) navodi tre temeljne pretpostavke etnometodologije i konverzacijske analize u obliku premisa: 1. interakcije su strukturalno organizirane; 2. interakcije se oblikuju između sudionika u određenom socijalnom kontekstu; i 3. ova dva čimbenika, u detalje, određuje konverzacijska interakcija po određenom redosljedju. Ključna točka u tim premisama je da interakcija sudionika u nekom programu nastaje na unaprijed određen način, a socijalni kontekst je ujedno i okvir interakcija u isto vrijeme. Proces donošenja odluka koje su bitne u procesu interakcija mogu nastati samo putem konverzacijske analize a nikako ne a priori. Fokus analize nije usmjeren na subjektivna značenja (simbole) sudionika u interakcijskom procesu, nego na način na koji su te interakcije organizirane. Predmet istraživanja je proučavanje svakodnevnih aktivnosti. Osim što razotkriva metode kroz koje se interakcije organiziraju, istraživač prihvaća stavove tzv. "etnometodološke indiferencije" (Garfinkel, 1967). Drugim riječima, evaluator se treba suzdržavati apriornih interpretacija ili prethodnog usvajanja perspektiva ili stavova sudionika ili aktera PE. Suštinsko pitanje za razumijevanje perspektive etnometodologije je uloga konteksta u sklopu kojeg se interakcije odvijaju i kakav one imaju značaj za

sudionike. To znači da je institucionalni kontekst relevantan za oblikovanje konverzacije. Jedino kroz specifičnu vrstu prakse evaluatora/savjetnika i klijenta, konverzacija se pretvara u konzultaciju, a ova opet u konzultaciju u specifičnom kontekstu npr. u ambijentu neke psihijatrijske klinike gdje se provodi interventni psihosocijalni program. Suvremeni razvoj etnometodologije u kontekstu evaluacijskih istraživanja naročito je vezan za tzv. "studije rada" u sklopu određenog PE. Drugim riječima, etnometodološka su se istraživanja od konverzacijske analize proširila na posebne oblike proučavanja radnih operacija ili procesa unutar nekog programa. U tim studijama, koje obuhvaćaju širok dijapazon varijacija, od proučavanja običnih radnih aktivnosti programskog osoblja, pa do znanstvenog rada evaluatora koji radi na koncipiranju nacrtu istraživanja, koriste se različite metode deskripcije radnog procesa. Općenito, kvalitativni programi evaluacije i evaluacijska istraživanja razvijeni su na etnometodološkoj tradiciji. Što se tiče suvremenih razvojnih trendova u evaluaciji, na temelju konverzacijske analize i studija radnih procesa, razvijen je kasnije program analize diskursa kao još jedna strategija kvalitativne analize podataka u okviru evaluacije. U tom sklopu, se psihički fenomeni klijenata kao i njihov kognitivni razvoj proučavaju analizom relevantnih diskursa koji pratimo iz svakodnevnih razgovora.

Socijalni konstruktivizam

U suvremenoj teoriji odgoja i obrazovanja postavlja se pitanje što je "socijalni konstruktivizam" (Denzin, 1997) ili "socijalni konstrukcionizam" (Gergen, 1985) i koja su njegova temeljna načela su sklopu kvalitativnih evaluacijskih istraživanja? Kao što je poznato, kvalitativna evaluacijska istraživanja su multiparadigmatski i multimetodski usmjerena istraživanja s naglašenim interpretativnim i naturalističkim pogledom na svijet socijalne zbilje. Drugim riječima, radi se o području metodologije društvenih istraživanja u okviru koga se kriju različiti pogledi na svijet. Uz to kvalitativna metodologija u obrazovanju uokvirena je brojnim paradigama koje obuhvaćaju različite teorijske sustave. Jedan od takvih pristupa je i socijalni konstruktivizam. U Velikoj Britaniji i SAD-u posljednjih se dva desetlje-

ća susrećemo s pojavom izvjesnog broja alternativnih pristupa koji su se javljali pod vidom različitih naziva kao što su: “kritička teorija”, “poststrukturalizam”, “filozofija postmoderne”, “analiza diskursa” i sl. Većini spomenutih teorija u sklopu kvalitativne evaluacijske metodologije zajedničko je, međutim, ono što se danas naziva “socijalni konstruktivizam” ili “socijalni konstrukcionizam” (Burr, 2001). Socijalni konstruktivizam se, dakle, može shvatiti kao teorijska orijentacija koja u većoj ili manjoj mjeri čini temelj svih alternativnih pristupa u metodologiji kvalitativnih evaluacijskih istraživanja čiji je osnovni cilj da ponude radikalni i kritički pristup u nizu primijenjenih društvenih znanosti. Međutim, niti do danas, ne postoji jedan jedinstveni opis koji bi odgovarao svim, toliko različitim autorima koji se mogu označiti kao socijalni konstruktivisti. Razlog tome, leži u činjenici što različiti autori mogu imati neke zajedničke karakteristike, ali niti jedna takva osobina nije zajednička svima. Ono što njih sve povezuje jest neka vrsta “obiteljske sličnosti” koja bi se mogla svesti na zajednički nazivnik istih ili sličnih “prototipova”.

Zakupljenost ovim problemima bila je bez sumnje jedan od razloga nastajanja paradigmatičke studije Bergera i Luckmanna *Socijalna konstrukcija zbilje* (1992), u kojoj su autori pokušali proširiti interes fenomenologijske sociologije i metodologije na socijalne strukture i institucije, dakle na socijalni kontekst unutar kojega djeluju određeni programi evaluacije. Knjiga Bergera i Luckmanna jedna je od najčitanijih i najutjecajnijih studija u suvremenoj metodološkoj literaturi. Jedna od njezinih osnovnih kvaliteta je u tome što su autori preveli ponekad nejasnu i zamršenu filozofiju Alfreda Schütza u pojmove glavnog tijeka sociološke teorije i povezali je s Meadovom socijalnom psihologijom, a djela obojice autora pokušali su nadopuniti djelima Marxa i Durheima o društvu i kulturi. Povezujući međusobno spomenute mislioce, Berger i Luckmann vrlo jasno ističu da na integrirani način žele razmotriti dvostruki karakter društva u pojmovima objektivnog fakticiteta i subjektivnog značenja (Ritzer, 1997). Još je eksplicitnija izjava koja, kako se čini, ocrtava suštinu jednog pristupa socijalnoj stvarnosti koji okušava integrirati interes i za šire i za uže socijalne fenomene: “Društvo je ljudski pro-

izvod. Društvo je objektivna stvarnost. Čovjek je socijalni proizvod”. Berger i Luckmann započinju svoju analizu na individualnoj razini svakodnevnog života, u svijetu zdravorazumskog znanja i pri tom se gotovo isključivo oslanjaju na rad Alfreda Schütza. Oni se posebno interesiraju za fenomenološku tendenciju ljudi da subjektivne procese doživljavaju kao objektivnu stvarnost. Prema njihovom stajalištu, ljudi prihvaćaju svakodnevni život kao uređenu stvarnost, odnosno, socijalna stvarnost se akteru čini neovisnim od toga kako je on poima. Ona se već pojavljuje objektivizirana i čini se kao da je nametnuta akteru. Najznačajnije sredstvo u tendenciji k objektivizaciji je jezik koji “neprekinuto osigurava ljudima nužne objektivacije uspostavljajući red u okviru kojeg navedeno ima smisla i gdje svakodnevni život ima značenje za ljude” (Berger i Luckmann, 1992). Zbilju svakodnevnog života uzimamo kao datu iako se ona oblikuje u našim svakodnevnim interakcijama. Snaga rasprave Bergera i Luckmanna leži i njihovom pogledu na društveni svijet kao na kulturni proizvod svjesnih procesa. Koji se zaključak daje izvesti? Akteri, edukatori i dionici djeluju u datom socijalnom kontekstu u okviru kojega oblikuju kvalitativnu paradigmatu u procesu dinamičke interakcije.

Paradigma kritičke teorije

Kritička teorija je produkt grupe njemačkih neomarksista koji su se kritički osvrnuli na marksističku teoriju, posebno onim njenim dijelom koji je bio usmjeren na tradicionalni ekonomski determinizam. Škola je službeno osnovana u Frankfurtu 23. veljače 1923. godine, u sklopu instituta za socijalna istraživanja i publikacija koje je taj institut izdavao, premda je veći broj njenih članova bio aktivan i prije toga. Dolazak nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj 30-ih godina, prisilio je glavne osnivače škole da emigriraju u SAD i nastave svoj rad na Institutu koji je bio povezan s Kolumbijskim univerzitetom u New Yorku. Kritička teorija danas je uglavnom europska orijentacija, iako njen utjecaj u američkoj sociologiji također raste. Svakako, najdistinktivnije obilježje ovog intelektualnog kruga je kritička usmjerenost njihovog promišljanja, no za razliku od Kantova kritičizma, protagonisti kritičke škole nastavljaju produbljivati Marksov kritič-

ki stav, posebno u njegovim ranim radovima. Valja pri tom imati na umu povijesni i sociokulturni kontekst u kojem je ova škola djelovala. Tridesetih godina prošloga stoljeća, marksistička teorija kao i čitav politički pokret doživljava niz perturbacija, sukoba koncepcija i traženja novih mogućnosti da se odgovori na neprestane promjene u društvenom životu. Politička je razina tog djelovanja bila odsutno utjecajna stanjem u SSSR-u i komunističkim partijama socijalističkih zemalja, ali i radikalnom rekonstrukcijom imperijalističkog kapitalizma, odnosno nadolaskom fašizma. Temeljna ideološko-teorijska pozicija je tzv. *kritička teorija* koja kritički analizira postojeće kapitalističko društvo. U osnovi je temeljnog stava kritičke teorije poimanje povijesne krize zapadnog društva, mogućnost racionalne organizacije društva i ukidanje nehumane tržišne ekonomije. Kritika na kojoj se temelji frankfurtska kritička teorija moguća je i smislena samo uz uvjet principijelnog jedinstva teorije i prakse. Instancija u ime koje se metodski i programatski provodi kritika, a bez koje nema kritičke teorije jest um kao ukupnost spoznaja o ovladavanju čovjeka čovjekom u društvu koje se temelji na bezobzirnoj eksploataciji. Pod ovako skiciranim teorijsko-programatskim postavkama i u okolnostima u kojima je nastala kritička teorija frankfurtske provenijencije, unosi se niz inovacija u epohalno stanje marksističke misli. Glavna inovacija je uvođenje jedne od temeljnih strategija kvalitativne evaluacijske metodologije, a **to su akcijska istraživanja** koja uz osnovni predmet, kao cilj istraživanja imaju promjenu društvenih odnosa i situacije istraživanja što upućuje na radikalni zaokret u odnosu prema ostalim strategijama i modelima kvalitativnih evaluacijskih projekata. Bez ovoga se stručni rad edukatora svodi na pragmatično-practicističke funkcije “socijalnog inženjeringa”, dok edukatori i klijenti ostaju izvan mogućnosti da sudjeluju u implementaciji intendiranih promjena i njihovoj legalizaciji u institucionalni sustav. Na koncu svega, treba reći da u kritičkoj teoriji i njoj svojstvenim akcijskim participativnim istraživanjima ne treba gledati nikakve znanstvene insuficijencije prema baznim istraživanjima, već ih treba približiti njihovoj epistemološkoj razini, a formula koja ih vodi tome putu leži upravo u njihovoj aplikabilnosti.

Strukturalizam i poststrukturalizam

Kvalitativna istraživanja u obrazovanju temelje se na još jednom tipu teorijskih pristupa koji oblikuju kulturni okvir socijalne i subjektivne zbilje. Tu teorijsku poziciju tvore strukturalni i poststrukturalni modeli. Njihova je zajednička značajka da kulturni sustavi značenja stvaraju referentni okvir za percepciju i konstrukciju socijalne zbilje. Bitna razlika koju ovdje treba praviti je razlika između manifestnih i latentnih sadržaja. Dok su manifestne ili površinske aktivnosti vidljive već na prvi pogled, latentni sadržaji ili dublje strukture aktivnosti nisu opservabilne niti podložne mjerenju. Manifestne aktivnosti povezane su s intencijama aktera, dok su dublje strukture intepretabilne tek na temelju dubljeg razumijevanja značenja određenih aktivnosti. Te dublje strukture sadržane su u kulturnim modelima i interpretivnim obrascima latentnih struktura značenja (Oevermann, 1987). Latentne dimenzije ili strukture su one koje prema psihoanalitičkim teorijama sadrže podsvjesna značenja. (Devereux, 1967). Psihoanaliza nastoji razotkriti podsvjesna značenja u socijalnoj stvarnosti i istraživačkim procesima. Analiza tipova procesa i odnosa istraživača i aktera u dinamičkoj interakciji postaje izvor razotkrivanja “socijalnih konstrukata nesvjesnog rada”. Za tu vrstu analiza, implicitna i eksplicitna pravila akcija i interakcija imaju specifičnu važnost. To je ono što po Oevermannu čini tzv. “objektivnu hermeneutiku”. Na temelju pravila koja mogu biti rekonstrukcije teksta, interakcija ili socijalnih akcija, oblikuju se objektivne strukture značenja. Te objektivne ili manifestne strukture predstavljaju latentne strukture smisla interakcija i prototip su objektivnih socijalnih struktura i postojeće analitičke stvarnosti. Te su strukture nezavisne od konkretnih intencionalnih reprezentacija značenja interakcija pojedinih sudionika interakcijskog procesa. U rekonstrukciji pravila i struktura značenja primjenjuju se različite metodološke procedure za analizu “objektivnog značenja” kao što su: lingvistička analiza eksplicitnih i implicitnih kulturnih modela, sistemska sekvencijalna analiza ekspresija i aktivnosti kako bi se razotkrila njihova objektivna struktura značenja u psihoanalitičkom procesu interpretacije. Metodologija objektivne hermeneutike naročito je popularna u njemačkom govornom području, ali u tom kon-

tekstu postoji nerazrješen problem teorijskih osnova hermeneutičkog pristupa zbog nejasnih odnosa između aktera i ekstrapoliranih struktura. Neki autori kao Lüdens i ostali (1986) kritiziraju tzv. “metafiziku strukture” koje su u potpunosti nejasne za bilo kakvu objektivnu analizu. Ostali problemi proizlaze iz simplificiranih modela jednadžbi teksta i riječi sadržanih u njemu. Ako analiza teksta ide dovoljno daleko i duboko tada ona vodi latentnim strukturama koje generiraju različite aktivnosti aktera koji su predmet proučavanja. Ta pretpostavka utemeljena je na Oevermannovom strukturalnom modelu. Suvremeni razvoj društvenih znanosti ide u pravcu poststrukturalizma (Derrida, 1976). U tom kontekstu, postavlja se pitanje je li tekst kao produkt interpretacije ili kao rezultat te interpretacije u korespondenciji ne samo s interesima interpretatora već i onih koji su predmet te interpretacije. Prema tom stajalištu, tekst nije nezavisni entitet ili objektivna reprezentacija dijelova stvarnosti per se. On

i akcije. U tom kontekstu, taj pristup služi kao teorijski okvir za kvalitativna evaluacijska istraživanja koja barataju s socijalnim konstrukcijama fenomena kao što su programi, korisnici, stakeholderi, programski menadžeri, konteksti i sl. S metodološke točke gledišta, u sklopu ove teorijske pozicije primjenjuju se različiti oblici prikupljanja i analize empirijskog materijala od sudjelujućeg promatranja, dubinskog intervjuiranja, do analize dokumenata.

Zajedničke značajke različitih teorijskih pozicija

Vidjeli smo različite teorijske pozicije s kojih polaze glavne paradigme kvalitativne metodologije, a koje se bitno razlikuju od kvantitativnih pristupa. Sve one polaze od nekih baznih pitanja koja predstavljaju demarkacijsku liniju između dviju paradigmi, a koje se mogu rangirati na nekoliko razina što zorno prikazuje sljedeća tablica.

Kao što vidimo, te pretpostavke temelje se na

TABLICA 2 TEMELJNA PITANJA KVALITATIVNIH I KVANTITATIVNIH PARADIGMI

Pretpostavke	Pitanja	Kvantitativna	Kvalitativna
Ontološka	Kakva je priroda realiteta	Objektivna	Subjektivna
Epistemološka	Kakva je priroda spoznaje	Singularna	Multipla
Metodološka	Kakav je proces istraživanja	Deduktivni	Induktivni
Aksiološka	Kakva je uloga vrednota	Vrijednosno-neutralna	Vrijednosno-angažirana
Retorička	Kakav je jezik istraživanja	Formalni	Neformalni

je produkt interesa kreatora teksta (onoga koji piše i onog koji ga čita). Različiti čitatelji različito interpretiraju pojedine dijelove teksta (Agger, 1991). Na temelju tih pretpostavki formulira se metodologija objektivne hermeneutike kao pristup koji povezuje manifestne i latentne sadržaje jezika ili teksta po određenim pravilima. Suvremeni razvoj u području psihologije ide u pravcu razvoja programa tzv. “socijalne reprezentacije”. Taj program istražuje povezanost između sociokulturnih spoznaja i njihovog utjecaja na individualni način percepcije, iskustva

ontološkim, epistemološkim, metodološkim, aksiološkim i retoričkim pitanjima koja su važna za izradu nacrtu evaluacijske studije. Kvantitativna paradigma za razliku od kvalitativne ima korijene u prirodnim znanostima u sklopu kartezijanske matematičke metode i Newtonovog fizikalizma koje su imale veliki utjecaj na društvene znanosti. Iz tih epistemoloških korijena razvija se pozitivizam kojega su inaugurali Comte, Mill i Durkheim. Pozitivizam je pogled na svijet prema kojemu se istraživač rukovodi rigoroznim znanstvenim postulatima

kako bi predvidio ponašanje društvenih fenomena kroz objašnjenje kauzalnih relacija. Na ontološko pitanje “što je stvarnost” i kakva je priroda realiteta kvantitativni istraživači odgovaraju da je ona objektivna i nezavisna od istraživača. Stvarnost je prožeta manifestnim sadržajima koji su opservabilni, a time i mjerljivi. Za kvalitativne istraživače u obrazovanju socijalnu zbilju oblikuju svi akteri u procesu dinamičke interakcije koje se odvija u sklopu aktualnog edukacijskog programa. Višestruka stvarnost postoji u svakoj danoj situaciji i može se interpretirati iz perspektive svih sudionika u procesu istraživanja. Na epistemološko pitanje o prirodi spoznaje, dvije se paradigme također razlikuju. Kvantitativni istraživači u obrazovanju smatraju da se do objektivne spoznaje može doći samo ako su istraživači nezavisni od predmeta istraživanja. Tako u svojim eksperimentalnim nacrtima oni nastoje kontrolirati sve situacije istraživanja i biti krajnje objektivni u svim fazama procesa istraživanja i procjeni situacije. Stajalište kvalitativnog istraživača u obrazovanju je bitno drugačije: edukatori su u interakciji sa svim sudionicima nastavnog programa, bez obzira potječu li te situacije iz realnog suživota kroz duže vremensko razdoblje ili su te interakcije rezultat aktualne kolaboracije sa sudionicima programa.

Ova stajališta imaju duboke implikacije na aksiološka pitanja o ulozi vrednota u kvalitativnoj studiji. Tako su kvantitativne studije “vrijednosno-ne-

utralne” što znači da su vrijednosne orijentacije zadržane izvan konteksta i nisu uključene u studiju. Za razliku od tog pristupa, kvalitativno istraživanje je akcijski usmjereno, odnosno “vrijednosno-angažirano” što znači da je edukator aktivni sudionik nastavnog programa koji se odvija unutar određenog socijalno-političkog konteksta. Druga distinkcija je retorička i odnosi se na “jezik” istraživanja. U kvantitativnim istraživanjima to je “jezik varijabli”, koncepata, operacionalnih definicija i indikatora koji na osebujan način govore o kauzalnim relacijama među istraživanim fenomenima. Kvalitativna istraživanja koriste “naturalistički jezik” koji nastaje u svakodnevnom govoru, akcijama i interakcijama sudionika koji su aktivno uključeni u određeni program evaluacije. Taj jezik se odnosi na razumijevanje i interpretaciju smisla i značenja svakodnevnih životnih situacija aktera. Jezik kvalitativnog istraživača u obrazovanju slobodan je i neformalan i temelji se na definicijama koje se oblikuju za vrijeme trajanja studije. Iz ovih razlikovanja izvire i specifična metodologija koja uokviruje cjelokupni proces kvalitativnog istraživanja bitno različit kod oba paradigmatiska bloka. Kvantitativna metodologija koristi deduktivnu logiku koja se temelji na apriornim hipotezama, teorijama i modelima koje je potrebno testirati u daljnjem tijeku istraživanja, dok se kvalitativna metodologija bazira na induktivnoj logici koja se razvija sasvim obrnutim putem.

Literatura

- Berger, P., Th. Luckman. (1967). *The Social Construction of Reality*. Garden City, N.Y.: Anchor.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interaction: Perspective and Method*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Danner, H. (1994). *Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik*. München.
- Dilthey, W. (1980). *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*. Beograd: BIGZ.
- Engelke, E. (1992). *Sociale Arbeit als Wissenschaft - Eine Orientierung*. Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag.
- Glaserfeld, v. E. (1996). *Radikaler Konstruktivismus*. Frankfurt a/M.
- Haag, F. (1972). *Aktionsforschung*. München.
- Husserl, E. (1971). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, u: isti, *Gesammelte Werke (Husserliana)*, Bd. III/1, hrsg. von Karl Schuhmann, Den Haag.
- König, E., P. Zedler. (1998). *Teorije znanosti o odgoju*. Uvod u osnove, metode i praktičnu primjenu. Educa, Zagreb.
- Lewin, K. (1952). *The Field Theory in the Social Science*. Tavistok, London.

- Maturana, H., F. Varela (1987). *The Tree of Knowledge*. Boston: New Science Library.
- Mayring, Ph. (1993). *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. Beltz, Psychologie Verlags Union, Augsburg.
- Moser, H. (1977). *Methoden der Aktionsforschung: eine Einführung*. München.
- Pavić, Ž. (1998). *Filozofijska hermeneutika*. Scopus, Zagreb.
- Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociološkijska teorija*. Globus, Zagreb.
- Rössner, L. (1973). *Theorie der Sozialarbeit*. Ernst Reinhard Verlag, München.
- Schutz, A. (1967). *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, III: Northwestern University Press.
- Schleiermacher, F. (1974). Die gesonderte Darstellung des zweiten Teils, u: *Uvodu u hermeneutiku* E. Hufnagela, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

Summary

Qualitative research in education

Aleksandar Halmi
University of Zadar, Croatia
Department of tourism and communication

Qualitative research in education is a specific area with a legitimacy of its own. Qualitative research in education brings together a complex and interrelated group of terms, concepts and assumptions. This includes various research paradigms and perspectives related to positivism, postpositivism, modernism and postmodernism. There is a detailed bibliography on a number of methods and approaches that belong to the field of qualitative research in education. Qualitative research has its own specific tradition and is related to five historical “moments”, each of which marked the development of the qualitative paradigm in education in its own way. In such a specific social and historical context, it is difficult to offer a unique generic definition of qualitative research. Any definition we consider must take into account this complex methodological area. However, as a starting point we need to provide a general definition of qualitative research in education as a multi-paradigmatic and multi-method oriented research including naturalistic and interpretative approach to the subject of research. This means that qualitative methodology always studies actors in their social and historical context aiming to understand and interpret the purpose or meaning of their actions and everyday experiences, which is appropriate for the specific modes of evaluational research. Qualitative research studies in education involve various theoretical paradigms and research strategies, as well as methods of collecting and analysing empirical material, from constructivism and interpretivism, to critical theory, phenomenology, ethnomethodology, action research, in-depth interview and participant observation.

Keywords: education, qualitative research, hermeneutics, phenomenology, critical theory, ethnomethodology.